

Galle gollegiela gollegillii gullet?

Mah prihtjegem jallh løøvjem sijhth? Na, maid dasa galggašii vástidit? *Maid lohket? Gaatesjen idtjim guarkah? Gaatesjen im annje daejrieh?* Vástádus lea gitta das maid mun háliidan, muhto vuosttažettiin das man bures ádden gažaldaga. Muhto gielladutkáii dákkár gažaldagat boktet maiddáii odđa, ollu dehálut gažaldaga: Galle giela, galle nu gohčoduvvon gollegiela gollegillii gullet?

Oktii, sullii logi jagi dassái, girden SAS girdiin Oslos Stockholbmii, orun muitimin. Gasku mátkki mu buohta orustii girdibiigá gii jearai nu go sii lávejit: *Vil du ha kaffe eller te?* Mun vástidin nu go ieš láven: *Ja, svart kaffe, tack!* Ožžon dalán maid háliidin, muhto fargga das káffegohppu gieđas álgen smiehttat, ahte in ollege diehtán guđe gillii leimme gulahallan. Jearai go son duođas *Vil du ha kaffe eller te?* vai jearai go son dattetge *Vill du ha kaffe eller te?* Vástidin go mun duođaid *Ja, svart kaffe, tack?* Vai ledjen go lohkan *Ja, svart kaffe, tack?* Mii han leimmet juo Ruota bealde girdimin, Stockholbmii jođus. Leimme go moai gulahallan dárogillii vai ruohtagillii? Vai nubbi ovttá gillii ja nubbi ges nuppi gillii? Das ledje olles njeallje molssaeavttu – ja eanet maid, jus girdi šláma siste ledjen gullan boastut: SAS girdiin han gullo maiddáii dánskkagiella, ja kánske son lei dattetge jearran *Vil du have kaffe eller te?* Molssaeavttut leat hirkmat ollu.

Káffejugadettiin smiehttagohten ahte dát ii livčče goassege dáhpáhuvvan, jus SAS ii livčče lean Scandinavian Airlines baicce Sámi Airlines, dahje ovdamearkka dihte Saemien Airlines dahje Sää'm Airlines. Jus livččen leamaš girdimin Plassjes Njauddámii dahjege Njávdamii, livččen gal sihkarit fuobmán erohusa das lei go gažaldat *Mah prihtjegem jallh løøvjem sijhth?* vai jerrui go *Haa'lääk-a kääf le'be čee?* Ja mun livččen várra fuobmán dan mielde vástidit juogo *Jaavoe, tjeehpes prihtjegem, gæjhto!* dahje *Joo, ča'ppes kääf, spä'sseb!* Leat oainnat oalle stuorra erohusat máttasámegiela ja nuortalašgiela gaskkas. Ja daid gaskkas de hálljuvvojit máŋga eará sámegiela varietehta nu go mat dát davvisámegiella mainna

Kaffe eller te?

moai dál gulahalle. Ja mii diehtit, ahte eat nu bures gulahala gaskaneamet jus buot sámegielagat hállat dušše dan sámegiela man ieža buoremusat máhttet ja vurdet ahte buohkat su áddejit.

Juohke giella mii eallá ja geavahuvvo sisttisoallá variašuvnna. *Háliidat go káfe dahje teaja? Áiggutgo gáfe dehe deaja? Siđat go gáfe vuoi deaja?* Dán áigge mii deaivvadit ja gulahallat mángga guovllu olbmuiquin dahje beassat goit gullat sin media bokte, ja hárvánit gullat ja áddet sin sániid ja dadjanvugiid. Jus fitnet Kárášjogas, áddejit man birra gánddat vuossárgga hálle. Jos mannet Anáris, ipmirdit mas bárnit mánnodaga hupme. Leat juo hárvánan dasa.

Galle gollegiela?

Sámegiella lea gohčoduvvon gollegiellan goit jagi 1906 rájes go Isak Saba čálii *Sámi soga lávlaga*. Dattetge munnje orru ahte eat vel ge riekta dieđe galle gollegiela gollegillii gullet. Duohta dilli lea gal dat ahte mánggasiin leat dán gažaldagas iežaset oaivilat, muhto mađi eanet sin guldalan, de dađi eanet oaiviliid gulan. Eai eiseválddit ge dieđe galle sámegiela gávdnojit: Sihke Norggas ja Suomas leat virggálaš lágat, main muhtumin lea sáhka ovttá sámegiela birra, muhtumin ges golmma sámegiela birra. Ruođa lágain hállat dábbálaččat ovttá sámegiela birra, muhto mángasat orrot diehtimin ahte juo dušše Ruođas okto leat olles vihtta sámegiela.

Sáhttit dieđus sivahit eiseválddiid das, ahte eai sii dieđe mii lea sámegiella dahje galle sámegiella gávdnojit. Seamma láhkai lean gullan ahte dološ olggobeale giel-ladutkit, geat hálle dušše ovttá sámegiella birra ja gohčodedje ovdamearkka dihte davvisámegiella dušše suopmanin, eai leat ádden ahte sámegiella leat ollu eanet. Nuppe dáfuš ges lean gullan ahte olggobeale dutkit geat hállet mángga sámegiella birra eai ádde ahte sámi álbmot lea okta álbmot ja sis lea okta giella mas leat ollu iešguđetlágan suopmanat.

Mii lea giella?

Mo bat mii sáhttit diehtit mii lea okta giella mas leat suopmanat? Dahje goas lea sáhka guovtti sierra giella dahje eanet gielaid birra? Gielladutkiid dábálamos ja jođánamos vástáduš lea dat, ahte jus mii gulahallat gaskaneamet, de dalle mis lea oktasaš giella ja erohusat dan siste leat suopmanerohusat dahje ovdamearkka dihte erohusat boarrásut ja nuorat buolvva giella gaskkas. Muhto jus eat áddehala gaskaneamet, de dalle mis leat iešguđet gielat maid fertet sierra oahppat ovdal go áddehallat.

Gávdnojit dieđus erohusat maidái ovttaskas olbmuid gaskka. Muhtumat geat gohčodit iežaset giella davvisámegiellan áddejit julevsámegiella viehka bures. Earáide ges julevsámegiella orru oalle amas ja váttis áddet, muhto anárašgiella orru ollu álkit ja oahppásut. Dasa váikkuha dieđus dat guđe suopmanguovllus ja guđe riikkas mii ieža leat sámegiella oahppan ja makkár gielaid leat hájjanan gullat ja guldalit, goit duollet dalle.

Na mo bat de skandinávagielat dahje -giella, galle giela bat dat leat? Li dárbbas leat ságastallan gielladutki ja girdibiiggá gaskkas vai dárogiela ja ruođagiela hállit gula-hallaba gaskaneaskka go nubbi olmmoš fállá káfe ja teaja, ja nubbi vällje káfe ja giitá. Dán láhkai gulahallet eanáš skandinávagielaide hállit. Ja jus háliidan sohkkara ja mielkki, ii dat ge dagat stuorra čuolmmaid – *sukker og melk* lea sullii seamma go *socker och mjölk*. Muhto liikká mii álo hállat dárogiela birra ja ruođagiela birra sierra. Man dihte?

Suopmanat soahteveagaiguin

Dasa lassin ahte gielladutkit lávejit meroštallat giela ja suopmana erohusa dainna kritearain mo olbmot áddehallet guđet guimmiiguin, gielladutki Max Weinreich (1894–1969) lea láhttestan iežas eatnigillii ná: דיאלעקט מיט אן אַרמיי און פֿלאַט אָ שפּראַך איד אָ. Dát giella ii leat hebreagiella baicce jiddišgiella mii lea muhtumin gohčoduvvon juvddálašduiskkagiellan. Duot hebreagiel bustávaiguin čállon cealka lea min bustávaiguin sullii *a šprah is a dialekt mit an armei un flot* man sáhtá belohakkii áddet jus máhtá dáro- dahje ruođagiela: Weinreich meroštallama mielde «giella lea suopman mas leat soahteveahka ja soahtefatnasat». Su iežas eatnigiella lei duiskkagielas bohciidan «suopman» mas eai leat leamaš soahteveahka dahje soahtefatnasat, ja dál dat lea ge áitojuvvon unnitlogugiella seamma láhkai go sámegiella – dahje sámegielat.

Duot Weinreich sánit govvidit ja čilgejit oalle bures dan mii dáhpáhuvai girdimátkkis mas girdibiigá fála káfe ja teaja, ja mas mun ožžon káfe maid háliidin, vaikko in otná dán beavve ge dieđe guđe gillii dat dáhpáhuvai. Dárogiella ja ruođagiella – ja vel dánskagiella – leat oalle buorre ovdamearka das, ahte dat leat guokte, golbma sierra suopmana main leat iežaset soahteveagat ja -fatnasat. Okta oktasaš girdifitnodat, muhto juohkehaččas iežaset soahteveagat ja -fatnasat, mat leat leamaš sierra jahkečuđiid, nu guhká ahte ii jur oktage šat jurddaš ahte dát suopmanat sáhtášedje leat dušše okta giella. Muhto sámiiin eai leat iežaset soahteveagat eai ge soahtefatnasat, beroškeahhtá das leat go sámegielat ollu vai gávdno go dušše okta sámegiella. Eai leat doarut dorrojuvvon, eai leat vieljain varrat vardán.

gulliegiele, gállegiella, gollegiel

Oktasaš sámegiela, oktasaš sáni

Álggahin čállosa gažaldagain *Mah prihtjegem jallh løøvjem sijhth?* mii lea davvi-sámegillii *Áiggut go káfe dahje teaja?* ja nuortalašgillii *Haa'lääk-a kääf le'be čee?* Sámi girdifitnodagas gullošedje várra maiddá eará sámegiela mat dagahivčče vel stuorat erohusaid.

Seammás go muhtun dutkit figget meroštallat dan mii lea giella ja mii lea suopman, sámegiela dutkit guorahallet maiddá dan makkár erohusat sámegiela gaskkas leat, ja dan mii lea dat oktasaš vuođđu mas buot sámegiela leat šaddan. Vaikko bajábeale káffefáladancealkagat orrot oalle iešguđetláganat, de nuppe dáfus sáhttit hutkat cealkagiid mat čájehit sámegiela oktasaš vuođu ja nu uhccán erohusaid go oba vejolaš. Okta ovdamearka leat čuovvovaš cealkagat mat dás leat čállojuvvon gávccii sámegillii:

GIELDDASÁMEGIELLA	Мунн кулле, што айй эйй томмтма тэнн лоанта, мй кӯшк чед пӯдә. ("Munn kulle, što aajj äjj tommtma tänn loanta, mii kuušk čeed puude.")
NUORTALAŠGIELLA	Mon ku'llem, što äjj ij tobddâm tön låádda, mii kuōšk čōōđ puō'đi.
ANÁRAŠGIELLA	Mun kuullim, et äijih ij tubdâm tom loddáá, mii kuošká čoođá poođij.
DAVVISÁMEGIELLA	Mun gullen, ahte áddjá ii dovdan dan lottáža, mii guoikka čađa bođii.
JULEVSÁMEGIELLA	Mån gulliv, ahte áddjá ittjij dâbdâ dav láttâtjav, mij guojka tjadá bâdij.
BIFONSÁMEGIELLA	Mån gulliv, ahte áddjá idtjij dâbdâ dav láddátjav, mij guojka tjara budij.
UBMISÁMEGIELLA	Månna gūvlluv, jūhttie ájjá idtjij dâbdah dab láddátjuv, mij guajkan tjađđa būdij.
MÁTTASÁMEGIELLA	Manne govlim, juktie aajja idtji damth dam ladtetjem, mij goejhken tjirrh bööti.

Dát cealkagat leat okta buoremus ovdamearka das man seammaláganat sámegiela soitet ain orrut, jus geavahit measta dušše beare sániid mat leat leamaš

la, kollekielâ, kâ'llkiõll

oktasaččat juo sámegielaide oktasaš vuodđogiela rájes moadde duhát jagi. Seam-
más dát lea buorre ovdamearka das man heajos ovdamearka dát lea: Dát ceal-
kagat figget gal čájehit sámegielaide nu seammaláganin go vejolaš, muhto dat
orrot dattege hui iešguđetláganat. Cealkagat mainna dát seammaláganvuohta
duođaštuvvo leat maid sisdoalu ektui nu ártegat, ahte ii oktage goassege duođas
savkalivčče dutnje *Mun gullen, ahte áddjá ii dovdan dan lottáža, mii guoikka čađa
bođii*. In goit jáhke ahte livččii nu lunddolaš girdibiiggáin dán fáttá birra guhká sá-
gastallat.

Meroštallan man mielde giella lea «suopman mas leat soahteveahka ja soahte-
fatnasat» lea somá ja suohtas, muhto ii suige dušše leaikkastallan. Jus mii
geahččat Davviriikkaid historjja manjimuš čuđiid ja duháiid jagiid áigge, lea hui
čielggas ahte iešguđet riikkaid soahteveagat ja soahtefatnasat leat váikkuhan
dasa ahte dárogiella adnojuvvo oktan giellan mii lea eará go ruođagiella dahje
dánsskagiella. Dat ahte sámiin ii leat oktage soahteveahka lea váikkuhan dasa
ahte ii vel ge gávdno buohkaide oktasaš oaidnu das justa galle sámegiela máilm-
mis leat. Dávjá lea sáhka ovttá gollegiela birra, muhtumin badjel logi sámegiela
birra ja muhtumin ges ovdamearkka dihte dan gávccii sámegiela birra main leat
iežaset virggálaš čállinvuogit.

Na galle giela?

Jus mun ieš galgga vástidit dán čállosa váldogažaldahkii, ferten vástidit ahte in
mun sihkkarit dieđe galle gollegiela gollegillii gullet. *Im daejrieh, jiõm tie'd* ja nu
viidásabbot, vaikko lean oalle mánga jagi sámegielaiguin bargan. Gávdnojit goit
sullii duot gávccii giela maid cealkagat mitalit muhtun áddjá birra, ja kánske gos nu
Ruošša bealde gávdnojit vel olbmot geat hállet darjjesámegiela mii livččii ovccát
sámegiella. Áhkilsámegiela lohket goit jávkan.

Nuppe dáfus ovdamearkka dihte Jiellevárís davvisámegiela ja julevsámegie-
la rájá alde leat sámegiela geat eai hálit válljet gohčodit iežaset giela juogo
davvi- dahjege nuortasámegiellan dahje julevsámegiellan; Helena Omma dutka-
muša mielde muhtumat háliidit gohčodit iežaset ságastanvuogi gáidumsáme-
giellan, mii lea man nu láhkai davvi- ja julevsámegielaide gaskkas. Unnimustá dop-
pe sámegiella orru ain seilon dakkárin go mii dat lea jahkečuđiid leamaš:

Vuostalattop, vieljak, mige
Sítkadvuodain soarddidæmek!
Bæive barni nana nälle!
Æi du vuoite vašalažžak,
Jos fal gattik golle gielaid,
Muitak madar madoi sane:
Sameædnam Samidi!

Isak Saba.

logiid suopmaniid kontinuman dahje ráidun, mas ránnjázat leat álo goit viehka bures áddehallan ja gulahallan gaskaneaset. Jus eai leat leamaš absoluhtta gula-hallanráját, de eai leat leamaš absoluhtta giellaráját ge. Dasa lassin fertet muit ahte sátni *giella* ii leat daid jahkečuđiid áigge dieđalaččat dahje virggálaččat meroštallon, ja danin maiddái dál gullojit namahusat dego *gáidumsámeigiella*, *čohkkirassámeigiella* ja *gáivuonagiella* muhto dat ii suige dárbbas mearkkašit ahte dát livčče iehčanas gielat makkár nu ođđa áiggi giellapolitihkalaš mearkkašumis.

Ádden sin geaid mielas sámeigiella lea ain ovttá láchkai okta gollegiella, ja sin geaid mielas dasa gullet mángga giela. Sámi soha lávlla lea jorgaluvvon mángga sáme-gillii, muhto jorgalusain namuhuvvo dušše okta giella (*gulliegiella*, *gállegiella*, *kolle-kielâ*, *kållkiõll*). Maiddá davvisámegillii dovdat sániid... *jos fal gáhttet gollegielat*, muhto lea miellagiddevaš ahte Isak Saba orru álgoálggus čállán mángga giela birra: *Jos fal gattik golle gielaid*.

Dát dilli orru sulastahttimin sámevuodá obalohkái: Mii olggobeale dutkit leat gal hui beroštuvvan áššis ja háliidivččiimet áddet dan ain buorebut, muhto seammás fertet mieđihit, ahte ášši lea amas ja mohkkái. Sámiid eallin ja giella dahje gielat eai álo nu álkit čága daidda gárvves kategoriijaide ja meroštallamiidda maiguin mii daid háliidivččiimet vuohkkasit dustet, klassifiseret ja steampilastit. Vaikko dát rehketihtta orru oalle ártet, de duohta dilli vissa lea ahte gollegiella lea okta giella masa gullet mángga gollegiela. Ja go ii okta ge oro diehtimin galle dat loahpaloahpas leat, de dakkár gollegiella orru goit leamen hui rikkis.

Cealkagat ádjá birra gii ii dovdan dan lottáža, mii guoikka čađa bođii, leat ođasmahtton ja heivehuvvon cealkagiin maid álggus leaba ovdanbuktán Irja Seurujärvi-Kari ja Juhani Lehtiranta iežaska čállošis «Saamelaiset» (1991).

JUSSI YLIKOSKI lea suoma-ugralaš gielladutkama professor Turku universitehtas ja sámeigiela guvtešprofessor Sámi allaskuvllas.

